

Любов Расевич

ORCID 0000-0001-9540-9041,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії,
української літератури та компаративістики,

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

СУЧАСНА ВОЄННА ПРОЗА В ПЛОЩИНІ РЕФЛЕКСІЇ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ

У статті досліджується сучасна українська воєнна проза (на матеріалі антології «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія») у площині рефлексії ідей Івана Огієнка про рідномовні обов'язки та кризь призму естетики метамодернізму. Іван Огієнко розглядав мову як духовну основу нації і підкреслював моральний обов'язок кожного українця плекати та захищати рідне слово за будь-яких історичних обставин. У текстах воєнної прози 2022 року ця настанова актуалізується через особисті мовні вибори, свідчення про подолання русифікаційної спадщини та усвідомлене повернення до української мови як до простору свободи й національної суб'єктності, як і загалом через сакралізацію мови як такої. Водночас естетика сучасних воєнних текстів вирізняється метамодерною динамікою: поєднанням абстрагованої репортажності, епістолярності та емоційності, щирості та іронічного дистанціювання, намаганням збалансувати природний героїчний пафос доби та глибоку особистісну рефлексію. Таке «коливання» між протилежними полюсами (за концепцією метамодернізму) відображає складність сучасного досвіду війни й мовомислення. Тож сучасна воєнна проза постає не лише як художній воєнний літопис, але разом словесний і смисловий континуум, майданчик, де відбувається глибинне переосмислення Огієнкових у конкретному сенсі, – бо саме його праці використано в цій статті як дослідний матеріал, – проте в широкому сенсі мейнстримних у діахронії (резонує з тезами Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Юрія Шевельова, Ірина Фаріон) мовно-ідейних настанов щодо націєтворення, вибудування духових тактик національної резистентності, ідентичнісної цілісності за нових історико-культурних умов.

Ключові слова: Іван Огієнко, сучасна воєнна проза, метамодернізм, мова, рідномовний обов'язок, війна, ідентичність, антологія «Війна 2022».

Постановка проблеми. У текстах Івана Огієнка значення мови, звичаїв, українського одягу, церкви, з одного боку, сакралізується, а з іншого, має дуже конкретне прагматичне застосування – націєтворче, а відтак – оборонне: *«Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу»* [4, с. 11].

За словами І. Огієнка, *«особливо тяжка й дошкульна зрада рідній мові там, де народ живе серед іншого народу, як, наприклад, холмщани-українці серед поляків»* [4, с. 13]. Ця цитата накладається на ситуацію в зросійщеному Донечку та інших східних містах України, де російська влада вела й тепер в окупованих і окупуваних українських містах досі веде політику манкуртизації, зокрема через мову. Оскільки 2014 року війна почалась саме з Донечка та Луганська, а від повномасштабного вторгнення зосереджується в регіонах, у яких штучно було вкорінено російську як мову загального вжитку, «забуття свого» (зокрема, за романом «Мондегрін» В. Рафєєнка), саме ці прифронтові

населені пункти є демонстративними щодо з'ясування динаміки трансформації мовного наративу. Антологія «Війна 2022» є першим масштабним зібранням текстів, написаним у перші місяці повномасштабного вторгнення. Це резонансне й авторитетне видання, що репрезентує літературний дискурс періоду після 24 лютого 2022 року, тому її аналіз має наукову вагу як зразок первинної культурної реакції на війну. Вона фіксує живу мовну, емоційну та культурну реакцію українських письменників, літературознавців, які переживали війну не з екранів телебачення, не як медійну категорію, а безпосередньо стикалися з воєнною дійсністю: через двічі окупацію (у Донецьку 2014 й у дачному масиві під Кисвом 2022 років) – Володимир Рафєєнко, один з авторів і укладач антології; через волонтерство – Сергій Жадан, Катерина Міхаліцина, Богдана Романцова; через особистий досвід долучення до лав ЗСУ – Артем Чапай, Артем Чех та ін.; навіть досвід тих, чие життя забере повномасштабна війна (як-от Вікторія Амеліна), але які продовжуватимуть чинити ідейний і збройний опір станом на лютий-квітень 2022 року, оскільки саме цими місяцями датуються щоденникові записи, есе, вірші, що увійшли до антології. Такий зріз долучених до антології поєднує документальність і емоційну оголеність щоденників, глибину есеїв із поетичною рефлексією, дає змогу відстежити, наскільки з-посеред інших гранднاراتивів актуалізується тема мови та як це лягає в площину трансформації літератури в бік від постмодернізму (який в Україні і так не завжди вкладався в цю естетику) до більш органічного українській літературі метамодернізму. До антології увійшли тексти авторів різних поколінь, регіонів, сфер культурної зайнятості. Ця багатоголосість дає змогу дослідити, як ідеї рідномовного обов'язку проявляються не тільки в моноавторському світі, а в колективному наративі «об'єднаних війною» як екзистенційною небезпекою. Це є показовим для аналізу рефлексії суспільних тенденцій у мистецтві художньої літератури та нефікшну.

В антології «Війна 2022» відчутно, як мова подеколи стає зброєю культурного опору, засобом самоідентифікації та символом свободи. Це безпосередньо перегукується з Огієнковими тезами про мову як «душу народу» та про моральний обов'язок зберігати її навіть у найтяжчі часи («*Хто цурається рідної мови – той у саме серце ранив свій народ*» [4, с. 11]).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженні 2021 року Н. Кобилко стверджує, що сучасна українська воєнна література має певні спільні риси з радянською воєнною прозою (напр., оповідь від першої особи, достовірність та окопну правду). Водночас вона суттєво відрізняється: автори часто не мають військового досвіду, тексти характеризуються стилістичним розмаїттям і відображають індивідуальні переживання. У воєнному дискурсі важливе місце посідає антивоєнний роман, який з гуманістичних позицій викриває злочинну сутність війни, а також жіноча «майданно-воєнна проза», що пропонує альтернативний, особистісно детермінований погляд на воєнні події. Усе це свідчить про багатогранність сучасної української літературної рефлексії війни [5, с. 100]. О. Сидоренко відзначає, що сучасна українська мілітарна проза вирізняється ревізійною стратегією, свободою від цензури, жанрово-стильовою різноманітністю та розширенням тематичних меж – від безпосереднього досвіду війни до її передумов і соціальних наслідків. Вона формує новий тип наративу, що поєднує документалістику й художність, оперативно реагує на події та сприяє виробленню власного, неідеологізованого погляду на війну [10, с. 167]. М. Рябченко воєнну прозу, написану безпосередньо учасниками активних воєнних дій, називає «комбатантською» (фр. *combattant* – воїн,

босць), у якій вбачає специфічний різновид воєнної літератури, для якого характерні автобіографізм, документальна достовірність та мемуарні елементи, що позначені бойовим досвідом авторів [9, с. 62]. Говорячи про воєнну прозу, Л. Михида завважує збірку есеїв Артема Чеха «Точка нуль» як зразок документально-репортажної прози з виразним сповідальним тоном, що поєднує щоденникову хронологічність із самоаналізом воєнного досвіду. Її мережеве оприлюднення засвідчує появу нового способу комунікації з читачем та розширення простору сучасної воєнної літератури. Однак це також спосіб упоратися зі своїми думками, переживаннями, страхами [6, с. 174]. Про це як характерну рису постмодерністської літератури, для якої йдеться про відмову від узагальнень, інструкцій «як жити», настановництва на користь естетизації індивідуального досвіду, підкреслено говорила О. Забужко у своїх публічних виступах: *«Література, знаєте, є єдиний спосіб давати собі яось раду життя. Інакше це просто, знаєте, оцей потік хаосу, яким є кожне людське життя... Єдине, як я можу дати раду собі, щоб він мене не розніс і не розвалив от просто на рівні оцих самих емоційних вібрацій, які з різних сторін маю, це структурувати його словом. Впорядкувати. Література як спосіб упорядкувати життя»* (із архівного відео програми «Літературний Львів» 2003 року). Для авторів-комбатантів це спосіб упоратися не з пересічними життєвими хаосами, а вбивчою стихією війни. І це також спосіб сконденсувати думку, емоцію, переживання, візію для осмислення читачами в тилу, сучасниками, зарубіжними читачами (спосіб говорити про війну зі світом), майбутніми поколіннями. Як підкреслює М. Рябченко, відверта розмова автора із самим собою виконує терапевтичну функцію – упорядковує емоції, допомагає осмислити пережите й інтегрувати воєнний досвід у подальше життя [9, с. 64].

У воєнній літературі після 24 лютого 2022 року на доповнення до комбатантської виразно окреслюється *волонтерська проза* як важлива ніша літератури про російсько-українську війну. Саме вона становить переважний пласт текстів, які увійшли до антології «Війна 2022». Питання мови стало надактуальним за час повномасштабного вторгнення: це рівноцінний вибору, що ти є насправді. За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», протягом першого року повномасштабної війни відбулися суттєві зрушення в мовній та національній самоідентифікації українців: 22% респондентів почали частіше користуватися українською мовою; 82% вважають її рідною, а 60% спілкуються нею вдома – це найвищий показник із 2012 року. Щодо того, як мова пов'язана з ідентичністю, то 94% опитаних визначили себе як громадяни України (зростання з 76% у 2021 році). Цікаво, що разом із тим зростає й кількість тих, хто вважає себе європейцями: порівняно з 2012 роком вона подвоїлася і сягнула половини населення [7]. Ці дані потверджують схожу динаміку: зі зростанням мовної ідентичності зростає також національна ідентичність, а також асоціювання себе з цінностями країн Європи (демократія, рівність тощо). У творах про війну, які увійшли до антології, питання «Як вистояти?» є ключовим: у текстах багато болю від пережитого шоку, звірств російської армії, але все це узагальнюється більш широкими питаннями існування суверенної України та національної самоідентифікації українців, оскільки в російсько-українській війні йдеться не про території, економічні інтереси, а про боротьбу за історію, ідентичність. Багато текстів антології демонструє характерне для метамодернізму коливання між емоційною щирістю та іронічним дистанціюванням, між приватним досвідом і національним наративом, між травматичністю й надією.

Це робить антологію ідеальним матеріалом для аналізу нової воєнної літературної парадигми, зокрема щодо артикуляції в її межах питань загалом національної й частково мовної ідентичності.

Мета статті – проаналізувати сучасну українську воєнну прозу крізь призму ідей Івана Огієнка про рідномовні обов'язки та в контексті естетики метамодернізму, з'ясувати, мова (наскільки універсально, у яких контекстах) функціонує як смислотворчий і націєконсолідувальний чинник у літературних текстах воєнного часу.

Вклад основного матеріалу. У постмодерній теорії (зокрема у Ж.-Ф. Лю-тара) гранднарратив – це всеохопна метаісторія, велике оповідне тло, яке надає сенс індивідуальним історіям та легітимізує певні цінності. Взірцями гранднарративів може бути релігія, ідеологія, національна історія, прогрес тощо. Постмодернізм характеризувався кризою гранднарративів – розпадом великих ідеологічних систем та недовірою до «всеохопних» смислів. В українському контексті, особливо в добу війни, мова виконує саме функцію такого «великого нарративу», який:

- а) пояснює минуле (викриває колоніальну історію й трансформує її в бік постколоніалізму, викриває русифікацію та протистойть їй);
- б) структурує теперішнє (вибір мови тотожний виструнченості концепту національної та подеколи й особистої ідентичності, громадянської позиції);
- в) задає бачення майбутнього (українськомовна нація в суверенній, демократичній, прогресивній країні).

Особливо в текстах про війну мова слугує не просто інструментом комунікації, а центральним смисловим каркасом, який формує національну оповідь та колективну пам'ять. Надто – особиста історія Володимира Рафесенка, укладача антології, у якій мова є не просто біографічною деталлю, а надзвичайно промовистим прикладом того, як індивідуальна мовна траєкторія «вписується» у великий національний гранднарратив: він пройшов шлях від російськомовного українського автора до усвідомлено й лише українськомовного письменника. Його досвід можна розглядати як місток між особистим і колективним: приватною мовною драмою та спільною історією мовного відродження в умовах війни. Особисте мовне рішення В. Рафесенка є водночас частиною великого процесу деколонізації українців, зокрема українців російськомовних регіонів країни, та повернення до української мови як до духової домівки та єдиноможливого варіанту бути ширим і цілісним у питаннях національної й особистої самості. В. Рафесенко своєю публічною позицією легітимізує цей перехід як не лише можливий, а й природний шлях для українця з російськомовного середовища. Як укладач антології «Війна 2022», він не просто об'єднує тексти інших, а натомість власною історією інтегрує їх у ширший національний мовний нарратив, показуючи, що мовний вибір – це форма опору й творення майбутнього. Перехід В. Рафесенка до української мови можна розглядати як акт культурного спротиву та самоідентифікації, що водночас має метамодерний вимір: він поєднує критичне осмислення власного минулого зі ширим прийняттям нової мовної реальності. В антології вміщено есей В. Рафесенка «Ліхтарик уночі» [1, с. 189–200], проте в ньому немає очікуваних згадок про мову як фактор ідентичності. Натомість ця тема є однією з ключових для інших творів письменника, зокрема, для програмового роману «Мондегрін» (2019 рік).

Найбільше питання мови як чинника ідентичності, а війни як боротьби за національну самість розкриті в щоденникових записках Сергія Жадана.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

Осмислюючи питання, наскільки культура може бути обмеженішою за мову, автор звертається до мови *«звичайного харківського (російськомовного, ясна річ) поліцейського»*, говорячи, що тепер поліцію не називатимуть *«мусорами»*, як то прийнято в російському сленгові. Бо українські поліцейські, які дістають з-під завалів *«російськомовних бабусь, які голосували за проросійську партію і яких тепер авідударами вбиває президент країни, що є спадкоємницею "великої російської культури"»* [1, с. 19], протистоять імперській культурі, яка їх убиває. У цьому разі російськомовний поліцейський видається тут позитивним, але все ж оксиморонним образом, як багато оксиморонного було та досі є там, де розхитаність національної ідентичності заважає вистручченості, а отже, створює люфт для проникнення наративу про російську культуру – люфт для виправдовування цією культурою «насилства та зневаги до інших». Щодо мови, то пункт 31 статті 23 «Основні повноваження поліції» каже, що на підставі відповідної постанови Уповноваженого із захисту державної мови вживає заходів у межах компетенції для забезпечення здійснення Уповноваженим із захисту державної мови своїх повноважень, передбачених Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». І в пункті 1 статті 49 «Вимоги до кандидатів на службу в поліції» сказано, що на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України, які, окрім іншого, *«володіють українською мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"»* [3]. Утім, на ділі все ж на березень 2022 року пересічний харківський поліцейський, попри те, що бачить наслідки «великого наративу» про російську культуру, залишається російськомовним. Отже, російська культура обмеженіша за російську мову, якою говорить харківський поліцейський, рятуючи постраждалих харків'ян від російської агресії, з якою не могла впоратись велика російська культура. Конкретно з цього місця можна висновкувати, що С. Жадан намагається диференціювати російську мову й російську культуру: російськомовний українець зовсім не дорівнює поганій українець (у романі «Мондегрін» В. Рафєєнко робить спробу пояснити зросійщення півдня та сходу України через колективний травматичний досвід [8, с. 69–87]). Під час війни такий підхід став чинником консолідації проти спільного ворога, а спільний російський ворог як носій автентичної російської мови та культури, став фактором швидкого позбавлення від російського на користь українському (у мові, культурному продукті, товарах тощо). С. Жадан зазначає, що російсько-українська війна найкраще засвідчила поразку *«культури Достоевського і Толстого»*: *«Бо поразка культури в реальності – це спалені «градом» цивільні»* [1, с. 20]. Проте далі зазначено про вибір: *«На війні він постаріє різко, непередбачувано й часто неunikнено <...> робити якісь кроки, на щось наважуєшся, від чогось відмовляєшся»* [1, с. 21]. Автор констатує, що *«... за ці три тижні Росія зробила все можливе, аби в російськомовних українців Сходу зникли останні ілюзії стосовно населення РФ»* [1, с. 26].

І далі, поміж описами волонтерства, життя харків'ян під час війни раз у раз трапляються фрази, які прямо вказують на наскрізність ідеї витворення цілісної моделі національної ідентичності саме в цій війні (*«це не війна між країнами – це геноцид українців»* [1, с. 23]): *«І головне, друзі, не забуваймо: історія нині не просто переписується – вона переписується українською мовою»* [1, с. 22]. У контексті війни активізувалася потреба мононаціональної ідентичності, де українська мова та інші чинники національної самості постають цементуючими чинниками: *«...дивися в бік урядового кварталу й*

сам себе запитував: а де ваша інакшість?» [1, с. 22]. Зокрема, у короткому фрагменті щоденника до десятка разів акцентовано згадано про прапор: *«Над Харковом надалі майорить наш прапор»* [1, с. 25]. Це ж винесено й у заголовок жаданівських щоденникових записів. Є й інші натяки на потребу монохромізації національної ідентичності за мовним показником: *«І небо вечірнє особливе. Раніше сказав би – гоголівське. Але не гоголівське, ні. Шевченківське. Без жодної малоросійщини»* [1, с. 25].

Знаково, що в невеликому за обсягом щоденнику С. Жадана повсюди робиться акцент на маркерах, що є класичними підвалинами формування цілісної нації, як-от: мова, державні символи (*«Харківські діти співають у метро гімн України»* [1, с. 30]), назви вулиць (*«На Пушкінській раптом зауважили...»* [1, с. 23]), література та культура загалом (*«пошматовані афіші Ані Лорак»* [с. 38]; *«У нас, українців, зойно починається якийсь движеньяк – відразу з'являються цитати Шевченка. Так було під час усіх революцій, так є сьогодні»* [1, с. 22]), церква (*«Зайшов до однієї церкви (не буду говорити якої, але точно не Московського патріархату)»* [1, с. 29]). Далі в антології буде ще про символічність одягу у той момент, коли пакується тривожна валіза, у яку можна взяти лише найпотрібніші чи найважливіші речі, про це Олена Павлова напише так: *«...в останню мить залізла у шафу по бабусину вишиванку з серпанку – не могла її не взяти. Не простила б собі, якби вона лишилася на поталу ворогу»* [1, с. 174]. У Павла Коробчука в циклі «Я буду» маркером ідентичності стає також пісня: *«...у нас є зброя, про яку складають народні пісні. / Та й народні пісні – це зброя, що захищає тебе»* [1, с. 345]. Такий цілісний підхід притаманний і засадам, яких дотримувався І. Огієнко. Це відображено в праці «Бережімо все своє рідне!», розділи якої названі «Бережімо всі свої рідні звичай!», «Бережімо свою Віру й Церкву», «Любімо свій рідний народ», «Любімо свою рідну землю», «Бережімо свою рідну мову», «Бережімо свої рідні пісні», «Бережімо свою рідну одягу», «Горе зрадникам рідного». У душі настанов Огієнка є також згадки про *«півника з шафки»* – фігурку, вцілілу в Бородянці, автором якої є Прокіп Бідастюк, *«учень художника-бойчукіста Василя Седяляра, страченого советською владою 1937-го»* [1, с. 184]. Це засвідчує наскрізність чинників національної ідентичності, а також роль цих чинників у побудові системи національної безпеки, адже те, до чого закликав І. Огієнко в середині ХХ століття, не втілюючись у життя, стало причинами для росіян танками, ракетами й градами «захистити» (насправді – убивати, виганяти з обжитих місць) проросійські або індіферентні категорії населення півдня та сходу країни.

Загалом, окрім уваги до мови звісно ж російськомовного харківського поліцейського, С. Жадан ще декілька разів робить наголос на мові, помічаючи російськомовну шпигунку *«не з нашим акцентом»* та *«милу слобожанську українську»* жіночок, які працюють у лікарні. Аксіологія таких згадок зрозуміла між рядків. Хоч сам автор не дає оцінкових суджень із цього приводу, але вони й так прочитуються: російськомовні бабусі, яких витягує з-під завалів російськомовний поліцейський – це абсурд, свідчення того, як «імперська культура їх убиває»; російськомовна шпигунка без харківського акценту до цього дуже пасує, а от слобожанська українська працівниця лікарні звучить як паралель із мовою янголів, які дають порятунок саме цією мовою, яка єдина тут могла б звучати, якби не роки зросійщення.

Примітно також і те, що саме в С. Жадана найбільше осмислюються не тільки воєнні реалії Харкова та цілої України: поза суто людським контекстом є

найбільше з-посеред інших вміщених в антології щоденників концептуальних моментів осмислення ідентичності. Вони систематичні, але розкриті в межах щоденникового жанру, а не есеїстики, проте створюють враження системності в підході автора до сприйняття сучасного та проєктування подальшого.

К. Міхаліцина у своїх записках від 19 березня 2022 року згадує про зустріч на вокзалі родини з Краматорська, де було, зокрема, *«дві російськомовні мами»* [1, с. 47]. На контрасті з ними в тій же родині – *«хлопцідесь восьми і десяти років»*, які *«говорять дуже гарною українською»* [1, с. 47] і описуються справжніми юними героями, які, спакувавши колишнє життя у валізи й рюкзаки, поведуться по-джентльменськи. Авторка так само уникає оцінкових суджень, проте таке зіставлення наптовхує на думку про нові покоління, які вже точно триматимуть стрій України українською, не дозволяючи жодних розхитвань і спекуляцій на кшталт *«захисту»* *«рускаязичного населення»*. У війну стало зрозуміло, що будь-які елементи *«русского міра»*, зокрема його мова, яка в Україні знайшла особливо благодатний ґрунт, є чинником небезпеки й маркером *«людей ватних, готових зрадити»* [1, с. 94].

Насправді в антології *«Війна 2022»* тема мови звучить не настільки акцентовано, як то очікувалось нами до початку опрацювання матеріалів для поточної статті. У численних авторів переважають гуманістичні, антивоєнні, антиросійські мотиви, мотиви відповідальності людей, які стають волонтерами або вступають до лав ЗСУ, відчуваючи відповідальність, власну суб'єктність у цій війні, але не акцентуються на глибинних підвалинах, які цю війну спровокували. Переважно це є між рядками, однак не подається у форматі прямого тексту. Скажімо, Ірина Цілик зазначає: *«...за останні три дні ми всі тут перетворилися на бандерівців – і я, і мама, і Свети, і всі мої знайомі. Я боюся, що це точка неповернення»* [1, с. 145]. Кількома рядками вище авторка писала: *«...на моїх очах народжується якась нова Україна»* [1, с. 94]. Апелювання до С. Бандери оспоредковано вказує й на мову. Онук С. Бандери згадував в інтерв'ю, що їхня сім'я разом з іншими українськими емігрантами в Канаді *«створили там настільки сильне гетто, що коли я пішов до звичайної середньої школи, то був дуже здивований, чому це там усі не вчать українську мову»* [2]. Тож не складно висновкувати, що бути бандерівцем означає відстоювати українську й говорити нею, а не мовою ворога. Утім, далі І. Цілик, говорячи, що правда, про тих, хто виїздить із країни, наголошує, що не треба *«ділити українців на справжніх і несправжніх»* [1, с. 146]. А заклик *«не топимо одне одного це більше, краще збиваймо латками масло»* [1, с. 146] може сприйматися більш універсально, стосуючись усіх тригерних для українців тем, надто мови, яка в Україні завжди була предметом маніпуляцій і російських ПСО. Далі в тому ж дусі було: *«Ми різні, кожен має власну траєкторію і власний голос, але тільки загоджене багатоголосо може дати суттєві результати»* [1, с. 152].

У щоденнику Анатолій Дністровий критикує російську ліберальну діячку Юлію Латиніну і пишається українцями, які на фейсбуці хором уже послали *«Латиніну слідом за російським воєнним кораблем із її “російськомовною” Київською Руссю»* [1, с. 163]. Такий емоційний жест є не лише реакцією на чергову спробу російської інтелектуалки *«перепривласнити»* українську історію, а й маркером оновленої мовної та іншої національно сутнісної чутливості українського суспільства. Зокрема, Ю. Латиніна відома своїми тезами про те, що Україна начебто відігравала безпосередню роль у побудові Російської імперії – не як колонізований народ, а як її співтворець. Відомий у медіа конфлікт із російською опозиціонеркою Латиніною розгорівся у Віталія Портнікова,

який гостро відреагував на позицію російської опозиціонерки. Латиніна в соціальному дописі від 13 березня 2022 року заявила, що спостерігає відродження Київської Русі. Відтепер, мовляв, усе демократичне, ринкове, західне, «что есть в русскоязычном мире», буде зосереджено в Києві. Саме на цей допис А. Дністровий рефлексує в щоденнику від 14 березня 2022 року. Цей випадок також вказує на швидкість того, як література перших днів війни перебувала в тісному зв'язку з медіа, миттєво реагуючи на медійний мейнстрім осмисленнями у вигляді художньої літератури чи нонфікшн. У будь-якому разі мовне питання постає наскрізно, хоча з різною мірою інтенсивності представлення, в антології «Війна 2022» як вибір усвідомленої цивілізаційної належності: російська мова в Україні неминуче під'єднує людину до російського культурного поля і робить її частиною чужого словесного простору, маріонеткою маніпуляцій і ворожих наративів. «Українська російськомовна культура» завжди, як показує історичний досвід, буде периферією російської, а не самодостатнім явищем. Мова для інтелектуальних кіл України не є питанням лише зручності, це основа національної стійкості та інструмент виходу України з колоніальної залежності: «Війна Росії проти України – це й війна проти українського минулого, вузлів пам'яті, ідентичності, культури» (Олег Коцарев) [1, с. 218]. У цьому контексті позиція А. Дністрового виявляє виразну відповідність огієнківському розумінню рідномовного обов'язку як моральної та національно-консолідаційної практики та, з іншого боку, ефективної протидії маніпулятивному використанню російської мови як такої, яка не може бути просто зручною, звичною, не чинячи антиукраїнського впливу. Українська мова в сучасній військовій прозі та й загалом у літературі постколоніальної доби («післячорнобильської бібліотеки», як це визначає Т. Гундорова) є не просто засобом комунікації, а символом суб'єктності, кордоном ідентичності, інструментом опору культурній експансії Росії під час теперішньої війни за історію та ідентичність, коли сутність війни глибша, аніж просто змагання за території. Очевидно, що в час швидкого обміну інформацією навіть «мережеві реакції» набувають статусу захисного мовного жесту, у якому проявляється метамодерна поєднаність іронії, емоційності та відповідальності. Епізод із Латиніною підсилює тезу про те, що в сучасних текстах про війну рідномовні ідеї Огієнка проявляються не декларативно, а в живій, щоденній резонансній практиці. У щоденнику Олени Павлової є речення «чи не вперше за сотні років українці об'єдналися» [1, с. 177], що дає причини сподіватися, що «цього разу ми нарешті переможемо» [1, с. 177].

У душі метамодерністського міксування серйозності та іронії є й такі вже хрестоматійно кумедні згадки про українську мову, коли диверсанта виявляють за неспроможністю вимовити «Укрзалізниця» [1, с. 176]. Або в душі рекламного слогану: «Українська мова. Створена, щоб говорити про любов. І перемогу» (Олена Павлова) [1, с. 182]. Автори спостерігають миттєве стихійне словотворення, коли спільна мова, спільні слова, таке собі українське аргю на тлі загальнодержавної: «Хто такі «краби»? Я й сам не зразу зрозумів, як зародилася ця говірка – чат жив своїм життям, і його учасники, аби захиститися від можливих шпигунів, створили тасмну мову» (Павло Казарін) [1, с. 201]. Остап Сливинський про мову під час війни: «...я почав складати “Словник війни”. Це такий словник, у якому слова не стоять на місці <...>, а перебувають, як тимчасові мешканці того львівського прихистку, в тривожній мандрівці до невідомої кінцевої станції» [1, с. 223]. Тож у сучасному військовому досвіді українська мова постає як жива парадигма колективної самоідентифікації: вона водночас

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

стає інструментом розпізнавання «свій / чужий», предметом іронічної гри та рекламної саморепрезентації (індивіда, країни, нарративу), а також полем стихійного словотворення і утаємничення в душі «свої знають / зрозуміють». Мова, подібно до пересічного українця, життя якого перевернулось із приходом війни, теж адаптується, реагує, перетворюється на спосіб спільнотної безпеки, емоційного самоутвердження та рефлексії реальності. У Катерини Калитко: «...зерна, що їх намагаються поховати, / а вони проростають щоразу сильнішою мовою, / красивішими дітьми» (вірш «Катехизис») [1, с. 319]. Тут ідеться не тільки про конкретно українську мову, хоча передусім про неї, бо це мова цієї війни: зокрема, за неї воюють українці проти росіян, які завжди намагались її знищити. Специфічно про українську йдеться ж тут у тому плані, що за час російсько-української війни позиції української мови нечувано досі зросли, зміцніли, а натомість проросійськомовні нарративи відійшли на маргінес і навряд чи будь-коли знову в Україні стануть магістральними, як це було ще, скажімо, до 2014 року. Мова сакралізується і, хоча в одних письменників втрачається здатність до слова як інструмента сенсотворення (Софія Андрухович: «Я почуваюсь відокремленою від здатності складати докупи слова і видобувати рефлексію») [1, с. 230]), в інших слово стає захистом, тотемом (Катерина Міхаліцина «...і тому я беру з собою туди слова / і несу їх на шкірі як обереги») [1, с. 335]). У вірші К. Міхаліциної «Якщо цілувати це дерево...» з'являється образ родинного дерева, на якому виросте «цілий дім»: «...і ми разом заспіваєм йому коліскові / щоб він не забув української» [1, с. 341].

Примітною ознакою текстів антології та водночас поезики метамодернізму є балансування між модерністською патетикою та постмодерністською іронією, сарказмом, навмисним бурлеском у розмовах про високе та вічне. Павло Казарін у блоці есеїв зазначає: «Я не дуже розумію, як писати про війну. Увесь час боюся скотитися до пафосу. Він поруч, він липкий, і його складно відтерти» [1, с. 201]. Попри те абсолютне відчуття епохальності (закінчення однієї, фукуямівської, епохи, і початок нової) є невідворотним: «Була в книгарні – у всіх підручників з історії світу закінчення термін придатності» (Олена Павлова) [1, с. 183]; «24 лютого була моя черга вести ранковий радіоэфір <...> Все, що ми підготували напередодні, втратило сенс» (Павло Казарін) [1, с. 201]; «У нашому батальйоні є два геї, ми з ними стояли в черзі до військоматі. Колишні вододіли зникли» (Павло Казарін) [1, с. 202]; «...мушу переосмислити історію літератури / перш ніж викладати студентам / тим, що ціліють, потрібна буде інша наука, / тим, що виживуть, потрібний буде інший світ» (Галина Крук «З Європою в тлі») [1, с. 332]. І відчуття епохальності вчувається, зокрема, і в мові: «Всі квітки старої мови погашено...» (Катерина Калитко – «Катехизис») [1, с. 321].

Попри очікування, що письменники, які активно беруть участь у суспільному дискурсі, безпосередньо порушуватимуть тему мови, у текстах Ліни Костенко, Юлії Ілхохи, Катерини Бабкіної, Вікторії Амеліної (світлої пам'яті), Юрія Андруховича та ін., прямих висловлювань про сутність чи роль української мови фактично немає. Натомість тема ідентичності прочитується опосередковано – через постійну диференціацію «свого» й «чужого», наголошення на відмінності українського світогляду від російського та потребі єдності, взаємодопомоги й стійкості серед українців та європейських партнерів «–Ми вдома, – кажу. – Але ж це це не Україна? – Це вже Європа. Європа – дім» (Вікторія Амеліна) [1, с. 281]. У В. Амеліної навіть топонімічний жест – підкреслене називання селища «український Нью-Йорк Донецької області», «укра-

їнська Донеччина» [1, с. 202] – працює як символ культурної самоприсутності, що мала б розгорнутися у форматі запланованого авторкою літературного фестивалю, який так і не відбувся через повномасштабне вторгнення. У такий спосіб мова присутня не буквально, а як фундамент та інструмент ідентичності. Вимагати від кожного автора прямого висловлення про мову – означає зводити літературу до ідеологічної функції. Зріла література дозволяє авторам обирати, про що мовчати, так само як і про що говорити. У прозі про війну мова часто діє як невидимий маркер ідентичності: не артикулюється прямо, але формує сенси, інтонацію, розмежування «ми/вони». Її не треба проголошувати, щоб вона працювала, але потверджувати як інструмент, яким говорять, і вже саме це робить її чинником дії та маніфестацією своєї засадничої позиції носія мови. Історично детермінована властиво українська схильність інтерпретувати мовне питання як ключову вісь ідентичності все ж, отже, не може визначати художню волю письменника. До того ж в антології «Війна 2022» представлено тексти, спеціальною тематикою яких є саме російсько-українська війна на етапі після 24 лютого 2022 року, немає спеціальної тематичної добірки, за якою б групувались тексти. Є поліфонія голосів і авторських реакцій на війну. О. Михед теж не говорить безпосередньо пафосним наративом про роль мови в еднанні українців, проте згадка про зруйнований російським снарядом Центр зайнятості в Лисичанську 2016 року, де на торцях вирваного з будівлі величезного шматка є напис російською «*Опасно для жизни*» [1, с. 202] не менш промовистий, ніж прямий наратив про мову як чинник ідентичності й безпеки.

Обсяг відзначених смислових ліній, у яких осмислюється питання мови, вказує на важливість цієї теми для ідейних підвалів російсько-української війни. Мова, окрім землі, дому, церкви, є також тим інтегративним чинником, за який борються і який також змагається разом з українцями, реагує, витворюючи нові змісти та форми («...*наша мова тепер – волонтерсько-біженський чат*» (Ія Ківа) [с. 399]), проте маючи в собі одвічно сакральні коди: «*торуємо шовковий шлях української літератури*» (Ія Ківа) [1, с. 335], і в цьому теж є сакральніше, самісний чинник літератури, яка творить ідентичність нації, але найважливіше, що «*мова – останнє чого позбудешся*» (Василь Махно) [1, с. 372], тому це альфа і омега українськості: «*І нині, і повсякчас, і довіку*» (Катерина Калитко «Отче наш») [1, с. 325].

Висновки. Антологія «Війна 2022» дала можливість поєднати аналіз ідей Івана Огієнка (мовна самосвідомість, рідномовний обов'язок, мова як захист і кордон ідентичності) з реальними практиками сучасних авторів, які переживають повномасштабну воєнну реальність і консервують досвід війни в текстах, де мова стає духовною опорою, зброєю, рупором самоідентифікації. Сукупність актуалізованих у поточній статті смислових ліній, за якими в сучасній воєнній прозі осмислюється питання мови, засвідчує її фундаментальну роль у конструюванні української ідентичності та в духовному опорі російсько-українській війні. Попри те, що не всі автори зачіпають питання мови безпосередньо, антологія не містить жодного тексту російською мовою, навіть раніше російськомовні автори демонструють відмову від будь-яких русофонських ідей і пошук творчого та особистісного Я винятково в царині української, яку вони творять і яка творить водночас їх та консолідує націю. Письменники фіксують мову як живу силу, що утворює спільноти спротиву – від глибоко філософських, інтимно-особистих тестів, публіцистики та волонтерських чатів до ситуативного воєнного аргю. Мова постає і як інструмент еднання, і як сакральний код, що утримує народ у межах власної культурної тягlosti та ідентичнісної вистрпченості. У цих мовних мотивах, якими рясніють

тексти антології «Війна 2022», актуалізуються також ідеї Івана Огієнка, для якого мова була «серцем народу», «наріжним каменем його існування» та моральним обов'язком кожної особи. Воєнна проза підтверджує: рідна мова не просто комунікаційний засіб (а тому, мовляв, «какая різниця»), а найглибший маркер «свого», духовний укріп і форма самозахисту в умовах колонізаторського воєнного натиску. У світлі Огієнкових настанов мова в сучасних текстах постає останньою межею, якої народ «не позбудеться», бо втрата мови означатиме сутісну втрату себе-українців. Саме тому в часи війни мовна свідомість стає не другорядною, а первинною складовою українського спротиву, втілюючи безперервність ідентичності в текстах сучасної української літератури. З іншого боку, мовна проблематика сучасної воєнної прози виразно вписується в естетику метамодернізму, де коливання між іронією та щирістю, між травматичною скептичністю досвіду та вірою в сенси формує нову чутливість і стан осциляції (коливання), поставлений на чільну позицію в «Маніфесті метамодернізму».

Список використаних джерел і літератури:

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [Текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща», 2022. 440 с.
2. Ганжа Л. Степан Бандера: «Я досить часто використовую своє ім'я, щоб викликати у людей шок». *Газета «День»*. № 197. 15.10.98. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/stepan-bandera-ya-dosyt-chasto-vykorystovuyu-svoe-imya-shchob-vyklykayu-u> (дата звернення: 01.11.2025).
3. Закон України «Про Національну поліцію». Документ 580-VIII, чинний, точна редакція. Редакція від 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Іларіон (архієпископ). Бережімо все своє рідне! Холм; Свята Данилова Гора: Українська друкарня, 1943. 21 с.
5. Кобилко Н. А. Феномен культури постглобалізму: зб. мат. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 26 листопада 2021 р.: у 2 ч. Маріуполь: МДУ, 2021. Ч. I. С. 100–103.
6. Михида Л. М. Сучасна художньо-документальна проза про війну. Мова й література в контексті модернізації освітнього середовища: актуальні питання, стратегії та лінгводидактичні інструменти». *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції педагогічних, науково-педагогічних працівників та студентів (м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 р.)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 174–176.
7. Понад 20% українців почали частіше використовувати українську мову. *Читомо*. 28.02.2023. URL: <https://chytomo.com/ponad-20-ukraintsiv-pochaly-chastishe-vykorystovuvaty-ukrainsku-movu-opytuvannia/> (дата звернення: 01.11.2025)
8. Расевич Л. Мова як шлях до нації й модель Я-концепції в працях і. Огієнка та в романі «Мондегрін» В. Рафеевкі. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна*. 2024. Вип. XXI. С. 69–87.
9. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 62–73.
10. Сидоренко О. Сучасна мілітарна проза як літературний феномен. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка*. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2021. Вип. 48: Філологія. С. 167–173.
11. Стуканов С. У Києві відбувається постання України, а не Київської Русі. GalInfo. 5 березня 2022. URL: <https://galinfo.com.ua/news/u-kyievi-vidbuvaetsya-postannya-ukrainy-a-ne-kyivskoi-rusi-sergiy-stukanov-382366.html> (дата звернення: 16.10.2025)
12. Turner L. Metamodernist Manifesto. Metamodernism.org. URL: <http://www.metamodernism.org/> (дата звернення: 16.10.2025)

References:

1. Rafieienko, V. (Ed.). (2022). *Viina 2022: shchodennyky, esei, poezii: antolohiia* [War 2022: diaries, essays, poetry: anthology]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva; Varshava: «Nova Polshcha». 440 s. (in Ukr.).
2. Hanzha, L. (1998). Stepan Bandera: «Іа dosyt chasto vykorystovuiu svoje imia, shchob vyklykaly u liudei shok» [Stepan Bandera: «I use my name often enough to shock people»]. *Hazeta «Den»* [Den Newspaper]. № 197. 15.10.98. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/stepan-bandera-ya-dosyt-chasto-vykorystovuyu-svoje-imya-shchob-vyklykaly-u>. (in Ukr.).
3. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu». (2025). Dokument 580-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 12.09.2025 [Law of Ukraine «On the National Police». Document 580-VIII, in force, current version – Version dated 09/12/2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (in Ukr.).
4. Ilarion (arkhyiepyskop). (1943). *Berezhimo vse svoje ridne!* [Let us protect all our native things!]. Kholm; Sviata Danylova Hora: Ukrainska drukarnia. 21 s. (in Ukr.).
5. Kobylko, N. A. (2021). Fenomen kultury posthlobalizmu [The Phenomenon of Postglobalization Culture]: *zb. mat. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 26 lystopada 2021 r.: u 2 ch.* [Collected Materials of the II International Scientific-Practical Conference, Mariupol, November 26, 2021: in 2 parts]. Mariupol: MDU. Ch. I. S. 100–103. (in Ukr.).
6. Mykhyda, L. M. (2025). *Suchasna khudozhno-dokumentalna proza pro viinu. Mova y literatura v konteksti modernizatsii osvithnoho seredovyshcha: aktualni pytannia, stratehii ta linhvodydaktychni instrumenty* [Modern fiction and documentary prose about the war. Language and literature in the context of modernization of the educational environment: current issues, strategies and linguodidactic tools]. *Materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii pedahohichnykh, naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ta studentiv (m. Chernihiv, 21–22 liutoho 2025 r.)* [Materials of the V All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Pedagogical, Scientific and Pedagogical Workers and Students (Chernihiv, February 21–22, 2025)]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, S. 174–176. (in Ukr.).
7. *Ponad 20% ukraintsiv pochaly chastishe vykorystovuvaty ukrainsku movu* [More than 20% of Ukrainians began to use the Ukrainian language more often]. *Chytomo*. 28.02.2023. URL: <https://chytomo.com/ponad-20-ukraintsiv-pochaly-chastishe-vykorystovuvaty-ukrainsku-movu-opytuvannia/> (in Ukr.).
8. Rasevych, L. (2024). *Mova yak shliakh do natsii y model Ya-kontseptsii v pratsiakh i. Ohienka ta v romani «Mondegryn» V. Rafieienka* [Language as a path to the nation and a model of the self-concept in the works of I. Ohienko and in the novel «Mondegryn» by V. Rafeenko]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk. Seriia istorychna ta filolohichna* [Ivan Ohienko and modern science and education: scientific collection. Historical and philological series]. Vyp. XXI. S. 69–87. (in Ukr.).
9. Riabchenko, M. (2019). *Kombatantska proza v suchasni ukrainskii literaturi: zhanrovi ta khudozhni osoblyvosti* [Combatant prose in modern Ukrainian literature: genre and artistic features]. *Slovo i chas* [Word and time]. Vyp. 6. S. 62–73. (in Ukr.).
10. Sydorenko, O. (2021). *Suchasna militarna proza yak literaturnyi fenomen. Problemy humanitarnykh nauk* [Modern military prose as a literary phenomenon]: *zb. nauk. prats DDPU imeni Ivana Franka*. RVV DDPU im. I. Franka [Problems of the humanities: collection of sciences, works of the Ivan Franko State University]. Vyp. 48 (Filolohiia). S. 167–173. (in Ukr.).
11. *U Kyievi vidbuvaetsia postannia Ukrainy, a ne Kyivskoi Rusi, – Serhii Stukanov* [The emergence of Ukraine, not Kyivan Rus, is taking place in Kyiv, – Serhii Stukanov]. (2022). *GallInfo*, 5 bereznia 2022. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_kyievi_vidbuvaetsya_postannya_ukrainy_a_ne_kyivskoi_rusi_sergiy_stukanov_382366.html (in Ukr.).

12. Turner, L. Metamodernist Manifesto. *Metamodernism.org*. URL: <http://www.metamodernism.org/> (in Eng.),

Liubov Rasevych

CONTEMPORARY WAR PROSE THROUGH THE LENS OF IVAN OHIIENKO'S IDEAS ABOUT NATIVE-LANGUAGE DUTIES

The article examines contemporary Ukrainian war prose (based on the anthology *War 2022: Diaries, Essays, Poetry*) in the context of reflecting Ivan Ohiyenko's ideas about native-language duties and through the prism of metamodernist aesthetics. Ivan Ohiyenko viewed language as the spiritual foundation of the nation and emphasized the moral obligation of every Ukrainian to cultivate and protect the native word under any historical circumstances. In the war prose of 2022, this principle is actualized through personal linguistic choices, testimonies of overcoming the legacy of Russification, and the conscious return to the Ukrainian language as a space of freedom and national subjectivity, as well as through the broader sacralization of language itself.

At the same time, the aesthetics of contemporary war texts are distinguished by a metamodern dynamic: a combination of documentary immediacy, epistolary modes, emotionality, sincerity, and ironic distancing, an attempt to balance the natural heroic pathos of the era with deep personal reflection. Such "oscillation" between opposing poles (in accordance with metamodernist theory) reflects the complexity of today's wartime experience and linguistic consciousness. Thus, contemporary war prose emerges not only as a literary chronicle of war, but also as a verbal and semantic continuum. It is a platform for rethinking Ohiyenko's ideas in a concrete sense (as his works are used here as research material) and, in a broader sense, for revisiting mainstream diachronic linguistic-ideological principles. It is resonant with the ideas of Ivan Dziuba, Yevhen Sverstiuk, Yurii Shevelov, Iryna Farion concerning nation-building, the development of spiritual strategies of national resistance, and identity cohesion under new historical and cultural conditions.

Keywords: Ivan Ohiienko, contemporary war prose, metamodernism, language, native-language duty, war, identity, anthology «War 2022».

Отримано: 18.09.2025 р.